

CAPÍTOL SEGON

ARISTÒTIL

CONEIXEMENT, ÈTICA I POLÍTICA

Aristòtil parteix de l'observació del món sensible i estudia la realitat a través de les seves causes. La seva filosofia abraça la lògica, la naturalesa, l'ésser humà, l'ètica i la política. La felicitat consisteix a viure d'acord amb la virtut, i l'ésser humà només pot realitzar-se plenament dins de la comunitat política.

Introducció	47
Un nou esperit filosòfic a les portes de l'Hel·lenisme	47
Viatges que reforcen noves perspectives filosòfiques	48
A la cresta de l'onada peripatètica	48
Una filosofia escrita per a cada saber	49
Un mètode per a la cerca d'una fi	49
L'ànima, nucli central de l'ésser humà i de la vida	50
L'ànima, principi vital i base de la teoria hilemòrfica	50
Com les coses es transformen sense deixar de ser el que són	51
Aristòtil i el canvi: una explicació racional i empírica	51
De l'experiència a la ciència: com coneixem segons Aristòtil	52
Del canvi al coneixement	52
Els diferents tipus de sabers	53
El procés del coneixement	53
Entendre el món: la teoria de les causes	54
Per què existeixen les coses i per què canvien?	54
El Primer Motor Immòbil	55
Ètica i política: de la vida bona a la ciutat bona	56
De l'estudi de la realitat a l'estudi de l'acció humana	56
Tota acció tendeix cap a algun bé	56
La felicitat o eudaimonia	56
La virtut com a excel·lència	57
La virtut com a terme mitjà	57
La prudència i la deliberació	57
Els béns externs, l'amistat i la vida compartida	58
La vida activa i la vida contemplativa	58
La política com a ciència arquitectònica	58
L'ésser humà com a animal polític	59
De la família a la polis	59
La llei i l'educació del caràcter	59

Del bon individu a la bona ciutat	59
La política com a culminació de l'ètica	60
L'ésser humà com a animal polític	60
L'origen natural de la polis	61
La polis com a comunitat orientada al bé comú.....	61
La ciutadania com a participació política	61
La justícia política	62
Les formes correctes i desviades de govern	62
La millor constitució possible	62
La importància de la classe mitjana.....	63
El govern de la llei.....	63
L'educació dels ciutadans	63
La crítica d'Aristòtil a la ciutat ideal de Plató.....	64
Plató i Aristòtil: dues maneres d'entendre la política	64
Els límits històrics de la política aristotèlica.....	65
Síntesi final.....	65
Glossari:	66

LA SEGONA GRAN ONADA: ARISTÒTIL

INTRODUCCIÓ

Tornem a la nostra recerca sobre la naturalesa del bé. En principi sembla diferent en cada activitat i en cada art: hi ha una per a la medicina, per exemple, i un altre per a l'estratègia, així com per a la resta d'arts. Què és el bé, doncs, per a cadascuna d'aquestes? No és allò a causa del qual es fan les altres coses? De la medicina és la salut, en l'estratègia la victòria, en l'arquitectura la casa, i en la resta altres béns diferents. Per tant, en qualsevol acció o decisió, el bé és el fi, ja que a causa d'ell es fan les altres coses.

Aristòtil, *Ètica a Nicòmac*, I, 7 (1097a15-22).

Introducció

Tot just arribem a la riba i ja es dibuixa a l'horitzó una nova onada, tan imponent com la que acabem de surfejar. No hi ha temps per al repòs: cal afrontar-la amb una mica més d'experiència.

Continuem en el període clàssic de la història de la filosofia, dins el món grec i als inicis d'un nou marc polític i cultural: l'expansió macedònica d'Alexandre el Gran i, després, el món hel·lenístic. Però avancem a poc a poc, amb cautela. Sabem que Sòcrates va reorientar els debats sofístics mitjançant el diàleg i la recerca de definicions, i que fou condemnat a mort per un tribunal atenès. També recordem que el seu deixeble Plató el va mantenir viu en la memòria en convertir-lo en el protagonista principal de molts dels seus diàlegs.

Amb Plató es desenvolupà una filosofia que situava el coneixement del Bé al centre de la vida justa. A *La República*, el govern correspon als filòsofs, perquè són els qui han assolit el coneixement necessari per orientar la ciutat cap a la justícia. L'Acadèmia, fundada per Plató cap al 387 aC, es convertí en un centre estable de formació i recerca filosòfica.

A l'Acadèmia arribaven joves desitjosos d'ampliar els seus coneixements. Entre ells hi havia Aristòtil, procedent d'Estagira, que s'hi incorporà cap als disset anys i hi romangué prop de vint anys.

UN NOU ESPERIT FILOSÒFIC A LES PORTES DE L'HEL·LENISME

Sobre totes aquestes qüestions hem d'intentar convèncer per mitjà del raonament, prenent els fets observats com a testimonis i exemples. [...] Cada persona aporta alguna cosa a la veritat.

Aristòtil, *Ètica a Eudem*, I, 6 (1216b26-35).

Aristòtil va néixer l'any 384 aC a Estagira, una polis de la Calcídica, dins el regne de Macedònia. El seu pare, Nicòmac, i la seva mare, Festis¹, pertanyien a famílies benestants. Nicòmac era metge del rei Amintas III². Aquest entorn familiar pot haver afavorit l'interès primerenc d'Aristòtil per l'estudi de la natura i dels éssers vius.

¹ La tradició antiga vinculava la família de Nicòmac amb els Asclepiades, un llinatge de metges relacionat simbòlicament amb Asclepi, déu de la medicina.

² Amintas III fou pare de Filip II i avi d'Alexandre el Gran.

Aristòtil va perdre els pares de jove i va quedar sota la tutela de Proxen d'Atarneu³. Cap als disset anys fou enviat a Atenes per completar la seva formació a l'Acadèmia de Plató. Segons una tradició antiga, era conegut com «el Lector»⁴. Aviat es convertí en un membre destacat de l'Acadèmia. D'aquesta etapa daten obres avui perdudes, com el *Protrèptic*⁵ i l'*Eudem*⁶, encara fortament influïdes pel platonisme.

L'any 347 aC, després de la mort de Plató, Aristòtil abandonà l'Acadèmia i Atenes. Espeusip, nebot de Plató, havia estat elegit director de l'escola. El clima polític cada vegada més antimacedònic també pot haver influït en la decisió, tot i que no en coneixem amb certesa els motius exactes.

Viatges que reforcen noves perspectives filosòfiques

La marxa d'Atenes conduí Aristòtil a Assos, a l'Àsia Menor, on fou acollit per Hèrmies, governant d'Atarneu i antic membre de l'Acadèmia. En aquell entorn continuà l'activitat filosòfica i amplià les seves investigacions sobre la natura. També hi col·laborà Teofrast, originari de l'illa de Lesbos, que esdevindria el seu col·laborador més pròxim i, amb el temps, el seu successor al Liceu.

Cap al 345 aC, Aristòtil es traslladà amb Teofrast a l'illa de Lesbos, on estudià especialment els animals marins i altres formes de vida. Aquestes recerques, basades en l'observació, la descripció i la comparació, contribuïren decisivament al desenvolupament de la zoologia antiga. Una de les obres vinculades a aquest camp és la *Història dels animals*.

L'any 343 aC, Filip II de Macedònia demanà a Aristòtil que fos tutor del seu fill Alexandre. El filòsof es traslladà a Macedònia; la tradició situa les lliçons a Mieza, prop de la cort. La tutoria directa probablement durà dos o tres anys. Aristòtil tornà a Atenes el 335 aC i hi fundà la seva pròpia escola, el Liceu. L'any 323 aC, després de la mort d'Alexandre, el nou clima antimacedònic i una acusació d'impietat el portaren a abandonar Atenes. Es retirà a Calcis, a l'illa d'Eubea, on morí l'any 322 aC.

A la cresta de l'onada peripatètica

L'any 335 aC, Aristòtil fundà el Liceu a Atenes, on treballà fins al 323 aC⁷. Fou el període de màxima activitat docent i investigadora. El nom de *peripatètics* aplicat als membres de l'escola deriva probablement del *peripatos*, el passeig porticat de les instal·lacions; la tradició posterior ho relacionà també amb el costum d'ensenyar tot passejant.

La influència de Plató sobre Aristòtil és innegable, però la sortida de l'Acadèmia ajudà l'Estagirita a consolidar un camí propi, més atent a les substàncies concretes, a la natura i a l'experiència que no pas a un món d'idees separades.

Recordem que, per a Plató, les idees són realitats intel·ligibles, eternes i immutables, i que les coses sensibles en depenen per ser allò que són i per poder ser conegudes. La idea del Bé ocupa el nivell més alt: fa intel·ligibles les altres idees i orienta tant el coneixement com l'acció justa.

³ Les fonts no permeten establir amb certesa si Proxen era oncle d'Aristòtil o un amic de la família; en tot cas, n'exercí la tutela.

⁴ El malnom «el Lector» és transmès per la tradició biogràfica antiga i s'ha d'interpretar amb cautela.

⁵ El *Protrèptic*, conservat només fragmentàriament, era una exhortació a la vida filosòfica.

⁶ L'*Eudem*, també perdut excepte per alguns fragments, tractava sobre l'ànima i mostrava encara una forta empremta platònica.

⁷ L'any 323 aC morí Alexandre el Gran. El ressorgiment de l'hostilitat antimacedònica i una acusació d'impietat dugueren Aristòtil a abandonar Atenes.

Aristòtil aviat detectà dificultats en aquesta teoria. Si les formes existeixen separades de les coses, com poden explicar que una substància concreta sigui allò que és? El recurs a la «participació» li semblava insuficient per explicar la generació i el canvi. A més, l'argument conegut com «del tercer home» mostra que la separació entre la Idea i els individus pot conduir a una regressió indefinida. Aristòtil no rebutja les formes, sinó que les situa en les coses mateixes.

Des d'aquesta perspectiva, la vida intel·lectual d'Aristòtil es pot ordenar en tres etapes: l'estada a l'Acadèmia, aproximadament del 367 al 347 aC; els anys d'Assos, Lesbos i Macedònia, del 347 al 335 aC; i el retorn a Atenes i l'activitat al Liceu, del 335 al 323 aC. El 322 aC morí a Calcis.

La tradició atribueix a Aristòtil una producció immensa, potser prop de dos-cents tractats, dels quals se'n conserven aproximadament una trentena. Els textos arribats fins a nosaltres són sobretot obres internes o *esotèriques*: materials tècnics destinats a l'ensenyament i a la recerca dins l'escola. En canvi, els escrits *exotèrics*, adreçats a un públic més ampli i sovint redactats en forma de diàleg, s'han perdut gairebé del tot.

Per això, la major part dels textos conservats tenen un estil dens i esquemàtic, propi de notes de treball o de materials docents revisats al llarg del temps.

Una filosofia escrita per a cada saber

Una de les característiques més sorprenents de l'obra d'Aristòtil és l'amplitud dels temes tractats. El seu *corpus* abasta pràcticament totes les àrees del saber del seu temps:

- **Lògica:** l'*Òrganon*, que inclou *Categories*, *De la interpretació*, *Analítics primers*, *Analítics posteriors*, *Tòpics* i *Refutacions sofístiques*.
- **Filosofia natural:** *Física*, *Del cel*, *Sobre la generació i la corrupció* i *Meteorològics*.
- **Metafísica:** *Metafísica*, conjunt de catorze llibres sobre l'ésser, la substància i els primers principis.
- **Filosofia pràctica:** *Ètica a Nicòmac*, *Ètica a Eudem* i *Política*.
- **Sabers productius:** *Retòrica* i *Poètica*.
- **Biologia:** *Història dels animals*, *Parts dels animals*, *Moviment dels animals* i *Generació dels animals*.
- **Psicologia o estudi de l'ànima:** *De l'ànima* i els tractats breus reunits sota el nom de *Parva naturalia*, com *Sobre la memòria* o *Sobre el somni*.

Un mètode per a la cerca d'una fi

El mètode aristotèlic parteix de la diversitat dels sabers: cada àmbit té un objecte propi i exigeix un grau de precisió adequat. No es pot raonar de la mateixa manera en matemàtiques, física o ètica. La lògica, però, proporciona instruments generals per argumentar correctament, definir i demostrar.

Els textos aristotèlics no responen a un únic esquema expositiu. Sovint la investigació comença pels *phainómena*, allò que apareix o és observat, i pels *éndoxa*, les opinions plausibles o reconegudes. Aristòtil formula les dificultats o *aporíai*, examina les posicions anteriors i procura arribar als principis i les causes adequats. Quan l'objecte ho permet, el coneixement científic adopta la forma d'una demostració a partir de principis⁸.

Quan presenta les doctrines dels seus predecessors, Aristòtil sovint ho fa com un recorregut crític: no es limita a enumerar-les, sinó que n'examina les aportacions i els límits. En les ciències naturals, explicar plenament un fenomen implica identificar-ne els diferents sentits de causa o principi explicatiu (*aitía*)⁹, inclosa, quan correspon, la finalitat (*télos*).

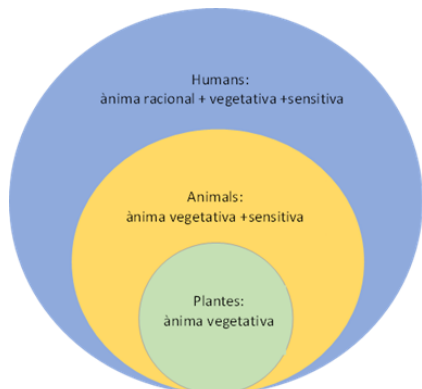
⁸ La recepció medieval d'Aristòtil influí decisivament en l'escolàstica, però el mètode aristotèlic no s'hi identifica sense més.

⁹ αἰτία (*aitía*): causa, explicació o principi explicatiu.

El tret distintiu d'aquest procediment és la combinació d'observació, anàlisi conceptual i argumentació. Aristòtil parteix de l'experiència i de les opinions plausibles, però aspira a explicar els fenòmens mitjançant les seves causes i a formular-ne una comprensió racional.

L'ÀNIMA, NUCLI CENTRAL DE L'ÉSSER HUMÀ I DE LA VIDA

Aristòtil defineix l'ésser humà com un animal racional i polític: no més dins la *polis* pot desplegar plenament el llenguatge, la deliberació i la vida virtuosa. La recerca de la veritat pertany als sabers teòrics; l'ètica i la política orienten l'acció. La plenitud humana exigeix, doncs, una vida racional i virtuosa compartida amb els altres.

Ara bé, l'ésser humà és només un ésser ètic i polític? Què explica que sigui viu, senti i pensi? Aristòtil respon aquestes preguntes mitjançant la teoria hilemòrfica i la seva doctrina de l'ànima.

L'ànima, principi vital i base de la teoria hilemòrfica¹⁰

Per a Aristòtil, l'ésser humà és un compost de cos i ànima: el cos és la matèria d'un organisme viu i l'ànima n'és la forma, és a dir, el principi que l'organitza i el fa capaç de viure. L'ànima no és, en general, una substància allotjada dins el cos, sinó l'actualitat primera d'un cos natural organitzat que té la vida en potència. Per això, cos i ànima constitueixen una única substància viva¹¹.

Posseir ànima és propi de tot ésser viu. Aristòtil no presenta tres ànimes separades, sinó tres grans nivells de funcions vitals. La facultat vegetativa fa possibles la nutrició, el creixement i la reproducció; la sensitiva hi afegeix la percepció i el desig, i en molts animals també la locomoció; la racional o intel·lectiva permet pensar, raonar i deliberar.

Aquestes facultats s'ordenen de manera inclusiva: les plantes tenen funcions vegetatives; els animals, funcions vegetatives i sensitives; i els éssers humans, a més d'aquestes, funcions racionals. Les facultats superiors pressuposen les inferiors.

Per explicar la unitat entre el cos, entès com a matèria, i l'ànima, entesa com a forma, Aristòtil aplica als éssers vius la teoria hilemòrfica.

Per a Aristòtil, tota substància sensible és un compost de matèria i forma. La matèria és allò de què una cosa està feta i és, en relació amb una forma determinada, allò que pot arribar a ser; la forma és el principi que l'organitza i fa que sigui aquesta cosa concreta. Una massa d'argila pot rebre la forma d'una gerra; el bronze o el marbre poden esdevenir una estàtua. En els éssers vius, el cos orgànic és la matèria i l'ànima és la forma que el fa viure.

¹⁰ *ύλη*, matèria; *μορφή*, forma

¹¹ Vegeu *Metafísica VII-VIII* i *De l'ànima II*. La possible separabilitat de l'intel·lecte agent és una qüestió interpretativa especialment controvertida.

Amb la teoria hilemòrfica, Aristòtil rebutja que les formes de les substàncies sensibles existeixin separades de les coses. La forma és immanent a la matèria que organitza. Així, una substància primera, com aquest cavall o aquesta persona, és un compost concret de matèria i forma¹².

A diferència de la concepció platònica, que defensa la separabilitat de l'ànima respecte del cos, Aristòtil sosté que cos i ànima formen una unió substancial¹³: no són dues substàncies independents accidentalment unides, sinó els dos principis constitutius d'un mateix ésser viu.

Així, la teoria hilemòrfica supera el dualisme platònic i explica el coneixement sense recórrer a la reminiscència: la ment parteix dels individus sensibles i n'abstrau allò universal. Ara bé, la qüestió de la immortalitat no queda resolta d'una manera simple, perquè el passatge sobre l'intel·lecte agent a *De l'ànima* III, 5 és obscur i ha donat lloc a interpretacions molt diverses.

COM LES COSES ES TRANSFORMEN SENSE DEIXAR DE SER EL QUE SÓN

Aristòtil i el canvi: una explicació racional i empírica

Aristòtil s'enfronta a un dels grans problemes de la filosofia grega: com és possible el canvi? Parmènides havia negat que el que és pogués sorgir del no-res, mentre que altres pensadors havien subratllat la transformació constant de la natura. Aristòtil sosté que en tot canvi hi ha un substrat que roman i una determinació que s'adquireix o es perd.

La teoria hilemòrfica permet precisar aquesta estructura. En el canvi accidental roman la substància concreta i varien alguns dels seus accidents. En el canvi substancial s'adquireix o es perd una forma substancial, mentre la matèria primera actua com a substrat últim. Per tant, no és exacte afirmar sense matisos que sempre perdura simplement «la matèria» i que sempre canvia «la forma».

Tipus de canvi

Aristòtil distingeix entre canvi accidental i canvi substancial. En el canvi accidental, la substància es manté i varia algun accident, com la quantitat, la qualitat o el lloc¹⁴. En el canvi substancial, una substància es genera o es corromp: s'adquireix o es perd una forma substancial. El naixement d'un ésser viu és un cas de generació; la mort, de corrupció.

Canvi accidental: la substància es manté; canvien la quantitat, la qualitat o el lloc.

Canvi substancial: una substància es genera o es corromp; la forma substancial s'adquireix o es perd, i la matèria primera actua com a substrat.

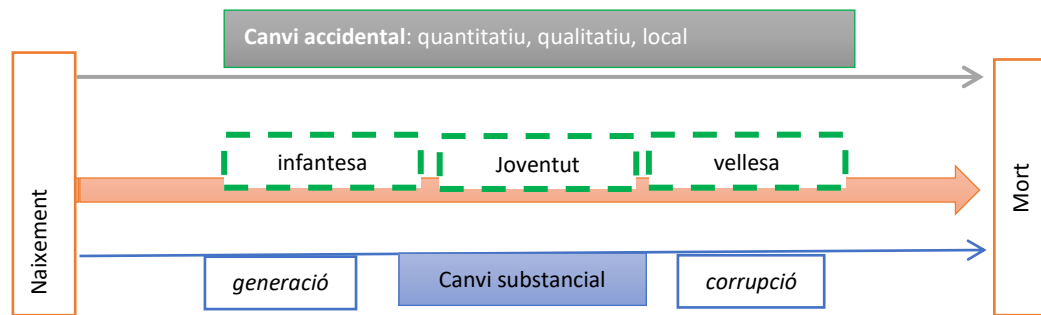
Per completar la teoria, Aristòtil introdueix la distinció entre potència i acte. La potència és la capacitat real d'arribar a ser o de fer alguna cosa; l'acte és la realització efectiva d'aquesta capacitat. Així, una llavor és en potència un arbre, mentre que l'arbre desenvolupat és en acte allò que la llavor podia arribar a ser.

El canvi es pot entendre, de manera pedagògica, com el pas de la potència a l'acte: l'actualització d'una possibilitat real que pertany al subjecte que canvia.

¹² A les Categories, la substància primera és l'individu concret; la substància segona és l'espècie o el gènere que se'n predica. A la Metafísica, Aristòtil analitza la substància sensible com a compost de matèria i forma i discuteix la prioritat de la forma.

¹³ Unió substancial: unitat en què els elements no formen dues substàncies independents, sinó els principis constitutius d'una sola substància.

¹⁴ En el canvi accidental roman la substància concreta; en el canvi substancial, el substrat últim és la matèria primera, mentre s'adquireix o es perd una forma substancial.

En conclusió, Aristòtil evita concebre el canvi com un pas absolut del *no-ser* a l'*ésser*. Allò que encara *no és* en acte *pot ser* ja en potència. El canvi és l'actualització d'aquesta potència i pressuposa un substrat que adquireix o perd una determinació.

El món, la realitat es presenta com una unitat dinàmica i ordenada, on allò que és permanent i la transformació es combinen harmònicament.

DE L'EXPERIÈNCIA A LA CIÈNCIA: COM CONEIXEM SEGONS ARISTÒTIL

Del canvi al coneixement

Hem vist que, per a Aristòtil, les substàncies sensibles són compostes de matèria i forma i que el canvi s'explica mitjançant la distinció entre potència i acte. Davant d'aquesta realitat dinàmica sorgeix una nova pregunta: com podem saber què són les coses i explicar-ne els canvis?

El fet que les coses canviïn no impedeix el coneixement. La ment pot captar, en els individus concrets, les estructures i els trets comuns que en fan intel·ligible la naturalesa. Conèixer no és abandonar el món sensible, sinó comprendre'n les formes i les causes.

La teoria hilemòrfica sosté aquest procés: les formes no es troben en un món separat, sinó en les coses. L'intel·lecte pot considerar-les universalment mitjançant l'abstracció, deixant de banda els trets estrictament individuals.

L'epistemologia aristotèlica explica, per tant, com passem de les dades sensibles i particulars a conceptes universals i, quan és possible, a un coneixement científic de les causes.

Per a Aristòtil, un universal és allò que es pot predicar de molts individus, com «animal», «triangle» o «ésser humà». A diferència de les Idees platòniques, els universals no subsisteixen separats: la forma és present en les coses particulars i és coneguda universalment per l'intel·lecte¹⁵.

¹⁵ Forma i universal estan relacionats, però no són idèntics: la forma estructura la substància concreta; l'universal és allò comú que l'intel·lecte coneix i pot predicar de molts individus.

Els diferents tipus de sabers

Aristòtil distingeix tres grans tipus de sabers segons la seva finalitat i el seu objecte: el teòric, el pràctic i el productiu o tècnic.

El saber teòric és contemplatiu i cerca la veritat per ella mateixa. Vol comprendre què és la realitat i quines en són les causes i els principis. Inclou la física o filosofia natural, les matemàtiques i la filosofia primera, que més tard s'anomenarà metafísica.

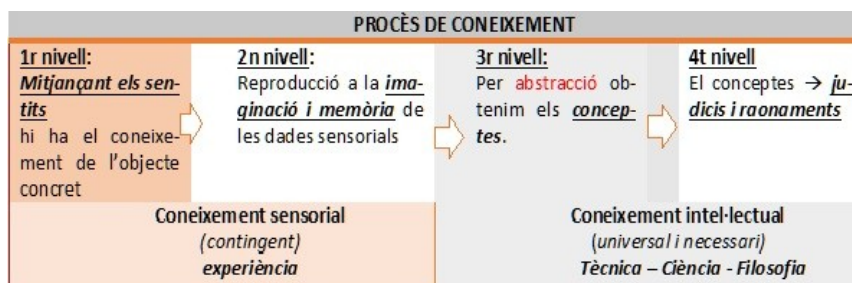
El saber pràctic orienta l'acció humana, tant en l'àmbit individual com en el col·lectiu. No es limita a descriure què fem, sinó que ajuda a deliberar sobre com hem de viure i actuar. L'ètica i la política en formen part.

Finalment, el saber productiu o tècnic (*tékhnē*) s'orienta a fer o produir alguna cosa exterior a l'activitat mateixa. Inclou els oficis i les arts, com l'arquitectura, la medicina, la retòrica o la poètica.

En resum, els sabers es diferencien pel seu fi: contemplar i conèixer la veritat, orientar l'acció o produir una obra.

El procés del coneixement

Per a Aristòtil, el coneixement comença en l'experiència sensible. L'intel·lecte, abans de conèixer, és comparable a una tauleta on encara no hi ha res escrit; no posseeix, doncs, conceptes innats.

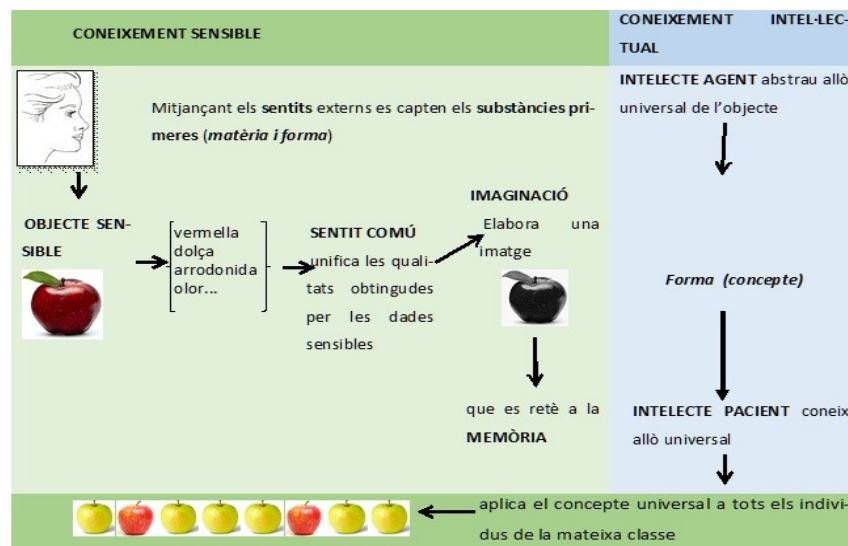

Ara bé, els sentits són només el punt de partida: el coneixement culmina en la comprensió intel·lectual i, en la ciència, en la demostració de les causes.

1. **Sensació.** Els sentits externs capten objectes concrets i ens proporcionen dades particulars: colors, sons, formes, olors o textures.
2. **Imaginació, memòria i experiència.** La imaginació conserva representacions dels objectes, i la memòria permet retenir-les. La reiteració de records semblants dona lloc a l'experiència.
3. **Abstracció intel·lectual.** A partir dels casos particulars, l'intel·lecte capta allò essencial i comú. Així forma conceptes universals sense separar-los en un món independent.
4. **Judicis, raonaments i ciència.** Els conceptes permeten formular judicis i encadenar raonaments. El coneixement científic exigeix, a més, demostrar per què una cosa és necessàriament com és a partir dels seus principis i causes.

Aquestes qüestions apareixen en diverses obres: *De l'ànima* estudia les facultats vitals i l'intel·lecte; la *Metafísica* analitza la substància, la forma i els primers principis; i l'*Òrganon*, especialment els *Analítics posteriors*, exposa l'estructura de la demostració científica.

En conclusió, el coneixement humà s'inicia en les dades sensibles, però arriba a l'universal quan l'intel·lecte n'abstrau la forma. La ciència no es limita a registrar fets: pretén comprendre'ls necessàriament a partir de les causes que els expliquen.

ENTENDRE EL MÓN: LA TEORIA DE LES CAUSES

Aristòtil concep la realitat des d'una perspectiva dinàmica: les substàncies canvien, però aquests canvis tenen una estructura intel·ligible. Per conèixer una realitat no n'hi ha prou de descriure-la; cal saber què és, de què està feta, què l'ha produïda o iniciada i en vista de què existeix o actua. D'aquí sorgeix la teoria de les quatre causes.

Per què existeixen les coses i per què canvien?

Les distincions *matèria-forma* i *potència-acte* expliquen l'estructura dels éssers i la possibilitat del canvi. La **teoria de les causes** completa aquesta anàlisi, perquè identifica els diferents principis necessaris per donar una explicació adequada de per què una cosa és i canvia com ho fa¹⁶.

En Aristòtil, *causa* (*aitía*) significa principi explicatiu. No designa només allò que produeix un efecte, com en l'ús modern del terme, sinó quatre maneres complementàries de respondre la pregunta «per què?»: causa material, formal, eficient i final.

1. **Causa material:** allò de què una cosa està feta; respon a la pregunta «de què està feta?». En una taula, és la fusta.
2. **Causa formal:** l'estructura o essència que fa que una cosa sigui el que és; respon a «què és?». En una taula, és la configuració que organitza la fusta com a taula.
3. **Causa eficient:** el principi d'on prové el canvi o el repòs; respon a «què o qui l'ha produïda?». En una taula, és l'activitat del fuster i el seu art.
4. **Causa final:** allò en vista de què una cosa existeix o es fa; respon a «per a què?». En una taula, pot ser servir per menjar-hi o treballar-hi.

¹⁶ Aristòtil, *Metafísica* V, 2 (1013a24-1013b3); *Física* II, 3 (194b16-195a3); *Analítics posteriors* I, 2 (71b9-12).

La **causa final** té un paper central en l'explicació aristotèlica de la natura, especialment dels éssers vius: moltes estructures i processos s'entenen per la funció que aconsegueixen. Aquesta orientació cap a un fi (*télos*)¹⁷ s'anomena teleologia. No pressuposa necessàriament un dissenyador extern, perquè la finalitat és immanent als éssers naturals.

La cosmologia aristotèlica descriu un univers finit i geocèntric. Els elements tenen moviments i llocs naturals: la terra i l'aigua tendeixen cap al centre, mentre que l'aire i el foc tendeixen cap amunt. Per això, la Terra ocupa la regió central del cosmos. Aquest ordre físic s'integra en una concepció jeràrquica i teleològica de la natura.

Per Aristòtil, de totes aquestes causes, la que té més importància és la *causa final*, ja que considera que tot allò que existeix tendeix a una fi; té una finalitat o un propòsit natural: teleologia¹⁸

És per aquest motiu que, segons la seva cosmologia, la Terra – per la seva pesadesa – ocupa el centre de l'univers (geocentrisme) i mostra una naturalesa ordenada formada per una jerarquia d'elements segons el criteri del seu pes (terra, aigua, aire i foc), orientada a una finalitat.

EL PRIMER MOTOR IMMÒBIL

Si tot allò que es mou és mogut per alguna cosa, l'explicació del moviment no pot dependre indefinidament d'una sèrie de motors que, al seu torn, necessitin ser moguts. Aristòtil conclou que cal un Primer Motor Immòbil¹⁹. És **acte pur**, sense potència per canviar; és **immaterial**, perquè no està sotmès als processos físics; és **etern i immòbil**, d'acord amb l'eternitat del moviment; i actua principalment com a **causa final**, com a objecte de pensament i de desig. A la *Metafísica* XII explica així el moviment etern del primer cel, no la creació temporal del món.

El Primer Motor és un principi diví, però no un creador personal que decideixi produir el món²⁰. La seva activitat és intel·lectual i perfecta: és "pensament del pensament" (*nóesis noéseos*), pensament que es pensa a si mateix. Es tracta, doncs, d'una divinitat metafísica i contemplativa.

En conjunt, Aristòtil articula realitat i coneixement. La teoria hilemòrfica explica les substàncies sensibles; la distinció entre potència i acte, el canvi; l'abstracció, l'accés intel·lectual a l'universal; i les quatre causes, els diferents principis que fan possible una explicació completa.

Així, la filosofia i la ciència aspiren a comprendre no només que les coses són, sinó també què són i per què són com són.

¹⁷ Télos significa fi, culminació o finalitat.

¹⁸ *telos* = fi

¹⁹ Aristòtil, Física VIII, 5-6; Metafísica XII, 6-7 (1072a26-27; 1072b3-4) i 9 (1074b15-35).

²⁰ Tomàs d'Aquino interpreta el Primer Motor dins un marc cristià, especialment a la *Summa Theologiae* i la *Summa contra Gentiles*. Tanmateix, el cosmos aristotèlic és etern i el Primer Motor no el crea mitjançant un acte voluntari.

DE LA CIUTAT IDEAL A LA CIUTAT POSSIBLE: LA FILOSOFIA POLÍTICA D'ARISTÒTIL

ÈTICA I POLÍTICA: DE LA VIDA BONA A LA CIUTAT BONA

De l'estudi de la realitat a l'estudi de l'acció humana

Després d'estudiar la realitat, el canvi, les causes i el coneixement, Aristòtil dirigeix la seva atenció cap a una nova qüestió: com ha de viure l'ésser humà? Aquesta pregunta obre l'àmbit de la filosofia pràctica, constituït principalment per l'ètica i la política.

Les ciències teòriques, com la física, les matemàtiques o la filosofia primera, cerquen la veritat per ella mateixa. Les ciències pràctiques, en canvi, estudien les accions humanes i tenen com a finalitat orientar la conducta. No pretenen únicament saber què són el bé, la virtut o la justícia, sinó ajudar-nos a viure i actuar adequadament.

Això significa que l'ètica aristotèlica no és una teoria abstracta ni un conjunt de normes desconnectades de l'experiència. Aristòtil vol comprendre com es forma el caràcter, com aprenem a deliberar, quines accions ens fan virtuoses i quines condicions permeten assolir una vida plena.

La reflexió ètica condueix necessàriament cap a la política. Els individus no viuen aïllats: es formen dins d'una família, reben una educació, obeeixen unes lleis i participen en una comunitat. Per això, la vida bona no depèn només de les decisions personals, sinó també de la qualitat de les institucions i de la comunitat política.

Tota acció tendeix cap a algun bé

L'Ètica a Nicòmac comença afirmant que tota activitat, elecció o decisió humana tendeix cap a algun bé. Quan actuem, ho fem perquè considerem que allò que perseguim és convenient, útil, agradable o valuós. La medicina busca la salut; l'estratègia militar, la victòria; l'arquitectura, la construcció; i l'educació, la formació de les persones.

Alguns béns són buscats com a mitjans per aconseguir-ne d'altres. Per exemple, podem voler diners no necessàriament per ells mateixos, sinó perquè ens permeten adquirir altres coses. Ara bé, si totes les finalitats fossin simples mitjans per a una finalitat posterior, el desig humà avançaria indefinidament i no arribaria mai a un bé definitiu.

Aristòtil considera, per tant, que ha d'existir un bé suprem que sigui desitjat per ell mateix i no com a mitjà per obtenir una altra cosa. Aquest bé últim és la felicitat o *eudaimonia*.

La felicitat o eudaimonia

La paraula grega *eudaimonia* es tradueix habitualment com a «felicitat», però no designa simplement un estat d'ànim agradable, una satisfacció momentània o una acumulació de plaers. Significa viure bé, actuar bé i desenvolupar plenament les capacitats pròpies de l'ésser humà.

La felicitat no és una emoció passatgera, sinó una manera de viure considerada globalment. Una persona no és feliç només perquè experimenti un moment de plaer, de la mateixa manera que una oreneta no fa primavera. La *eudaimonia* exigeix estabilitat, continuïtat i una trajectòria vital orientada per la raó i la virtut.

Aristòtil defineix la felicitat com una activitat de l'ànima d'acord amb la virtut i, si hi ha diverses virtuts, d'acord amb la millor i més completa. La felicitat no consisteix simplement a posseir unes qualitats, sinó a exercir-les. No n'hi ha prou de tenir la capacitat de ser just, prudent o valent: cal actuar de manera justa, prudent i valenta.

Aquesta concepció deriva de la idea aristotèlica que el bé de cada ésser depèn de la realització de la seva funció pròpia. Un bon músic és qui interpreta bé; un bon metge, qui exerceix adequadament la medicina. Per descobrir el bé humà, cal determinar què caracteritza específicament l'ésser humà.

Ni la nutrició ni el creixement poden definir la funció pròpiament humana, perquè també són presents en les plantes. Tampoc no n'hi ha prou amb la sensibilitat, compartida amb els animals. La funció distintiva de l'ésser humà és l'activitat racional. Per això, la vida bona és aquella en què la raó orienta adequadament les accions, els desigs i les decisions.

La virtut com a excel·lència

La paraula grega *areté*, traduïda com a «virtut», significa originàriament excel·lència: la qualitat que permet a un ésser realitzar adequadament la seva funció. La virtut humana és, doncs, la disposició que permet viure i actuar bé d'acord amb la raó.

Aristòtil distingeix entre virtuts ètiques i virtuts intel·lectuals o dianoètiques. Les virtuts ètiques ordenen els desigs, les emocions i la conducta. Entre aquestes virtuts hi ha la valentia, la moderació, la generositat i la justícia. Les virtuts intel·lectuals perfeccionen les facultats racionals i inclouen la saviesa, la intel·ligència, la tècnica i la prudència.

Les virtuts ètiques no són innates ni apareixen espontàniament. Les adquirim mitjançant l'hàbit. Ens tornem justos practicant accions justes, valents afrontant adequadament les situacions perilloses i moderats aprenent a controlar els plaers. El caràcter es construeix a través de la repetició d'accions.

Això no significa que qualsevol costum sigui virtuós. L'hàbit ha d'estar orientat per la raó. Repetir accions injustes o desordenades també forma el caràcter, però produeix vicis en lloc de virtuts. Per aquesta raó, l'educació adquirida durant la infantesa té una importància fonamental.

La virtut com a terme mitjà

Aristòtil defineix la virtut ètica com un terme mitjà entre dos extrems viciosos: un per excés i un altre per defecte. La valentia, per exemple, se situa entre la temeritat i la covardia; la generositat, entre el malbaratament i l'avarícia; la moderació, entre la insensibilitat i la intemperància.

Aquest terme mitjà no és una mitjana matemàtica ni una invitació a la mediocritat. És el punt adequat en relació amb nosaltres i amb les circumstàncies. En algunes situacions, la conducta correcta pot exigir una resposta intensa; en d'altres, una actitud més moderada.

Actuar virtuosament significa experimentar les emocions adequades, davant les persones adequades, en el moment adequat, amb la finalitat adequada i de la manera adequada. Determinar aquest punt exigeix raó, experiència i capacitat de deliberació.

No totes les accions, però, admeten un terme mitjà. Aristòtil assenyala que accions com l'assassinat, el robatori o l'adulteri no són incorrectes per excés o per defecte, sinó que són dolentes en elles mateixes. No hi ha, per tant, una manera moderada o virtuosa de cometre-les.

La prudència i la deliberació

La virtut intel·lectual més important per orientar la vida pràctica és la prudència o *phrónesis*. La prudència és la capacitat de deliberar correctament sobre allò que és bo i convenient per a la vida humana.

No és simplement astúcia ni habilitat per aconseguir qualsevol objectiu. Una persona pot ser molt eficaç a l'hora d'assolir una finalitat injusta, però això no la converteix en prudent. La prudència pressuposa una orientació moral correcta: permet escollir els mitjans adequats per assolir finalitats bones.

Tampoc no es pot reduir a l'aplicació mecànica de normes generals. Les accions humanes tenen lloc en circumstàncies particulars i canviants. Per actuar correctament, cal comprendre tant els principis generals com la situació concreta. La prudència s'adquireix, per això, mitjançant l'experiència.

Les virtuts ètiques i la prudència es necessiten mútuament. Sense un bon caràcter, la raó pot convertir-se en un instrument al servei de desigs desordenats. Sense prudència, les bones intencions poden conduir a decisions equivocades. La vida virtuosa exigeix, per tant, la integració entre raó, desig i acció.

Els béns externs, l'amistat i la vida compartida

La felicitat depèn principalment de l'activitat virtuosa, però Aristòtil reconeix que alguns béns externs també són necessaris. La salut, una certa seguretat material, l'educació, el reconeixement social i l'absència de desgràcies extremes poden facilitar o dificultar l'exercici de la virtut.

Això no significa que la riquesa o el poder siguin la felicitat. Són béns instrumentals i han d'estar subordinats a la vida virtuosa. Una persona pot tenir molts recursos i, tanmateix, viure malament si no sap utilitzar-los d'una manera racional i justa.

Entre els béns necessaris per a una vida plena, l'amistat ocupa un lloc privilegiat. Aristòtil considera que ningú no voldria viure sense amics, encara que posseís tots els altres béns. Els amics permeten compartir activitats, deliberar, ajudar-se mútuament i reconèixer el bé en la vida d'una altra persona.

La forma més completa d'amistat és la que es basa en la virtut. En aquesta amistat, cadascú vol el bé de l'altre per ell mateix i no només pel plaer o la utilitat que en pot obtenir. Aquest vincle no elimina l'interès personal, sinó que integra el bé propi i el bé de l'amic dins d'una vida compartida.

La importància de l'amistat mostra que la felicitat aristotèlica no és purament individual. L'ésser humà necessita relacions estables, educació, reconeixement i participació en activitats comunes. La vida bona és una vida compartida.

La vida activa i la vida contemplativa

Aristòtil reconeix diverses formes de vida valuosa. La vida pràctica es desenvolupa mitjançant les virtuts ètiques, la prudència, l'amistat i la participació en la comunitat. La vida contemplativa es basa en l'activitat de la intel·ligència i en la recerca de la veritat.

Al llibre X de l'*Ètica a Nicòmac*, Aristòtil presenta la contemplació com l'activitat més elevada, perquè correspon a la facultat més excel·lent de l'ésser humà i pot exercir-se amb una continuïtat especial. La vida teòrica s'aproxima, en certa manera, a l'activitat perfecta i autosuficient del Primer Motor.

Tanmateix, l'ésser humà no és únicament intel·lecte. És també un ésser corporal, afectiu, moral i polític. Necessita béns externs, amics, lleis i una comunitat estable. Per això, encara que la contemplació constitueixi la forma més elevada d'activitat, la vida humana completa no es pot desvincular de les virtuts pràctiques ni de la convivència política.

La política com a ciència arquitectònica

L'ètica investiga en què consisteix la vida bona per a l'individu. La política estudia com s'ha d'organitzar la comunitat perquè aquesta vida bona sigui possible. No són, per tant, dues disciplines independents, sinó dues dimensions d'una mateixa filosofia pràctica.

Aristòtil considera la política una ciència arquitectònica perquè ordena les altres activitats de la ciutat i determina quins coneixements s'han de promoure, quines conductes han de regular-se i quina educació han de rebre els ciutadans. De la mateixa manera que un arquitecte coordina els diferents oficis implicats en una construcció, la política coordina les activitats socials amb vista al bé comú.

El bé d'una comunitat és més complet que el bé d'un individu aïllat perquè abraça el benestar de moltes persones i pot mantenir-se al llarg del temps. Això no significa que l'individu hagi de ser sacrificat davant d'una entitat col·lectiva abstracta. El bé comú consisteix en les condicions que permeten als membres de la comunitat desenvolupar una vida racional i virtuosa.

La política té, doncs, una finalitat moral. No s'ha de limitar a garantir la supervivència, evitar els delictes o facilitar els intercanvis econòmics. Ha de contribuir a la formació de bons ciutadans i crear les condicions necessàries perquè puguin actuar amb justícia i prudència.

L'ésser humà com a animal polític

La continuïtat entre ètica i política es fonamenta en la naturalesa mateixa de l'ésser humà. Aristòtil afirma que l'ésser humà és per naturalesa un animal polític, un *zôon politikón*. No vol dir simplement que sigui sociable, sinó que només pot desplegar plenament les seves capacitats dins d'una comunitat organitzada per lleis i criteris de justícia.

Molts animals viuen en grup, però només l'ésser humà posseeix *lógos*, és a dir, llenguatge racional. La veu permet expressar plaer i dolor; el *lógos* permet comunicar què és convenient o perjudicial, bo o dolent, just o injust.

La comunitat política neix d'aquesta capacitat de deliberar sobre valors compartits. Una polis no és una simple agrupació d'individus que viuen en un mateix territori. És una comunitat de persones que participen en una determinada concepció del bé i de la justícia.

Això explica que Aristòtil consideri la justícia la virtut política per excel·lència. Sense justícia no hi pot haver una comunitat autèntica, sinó només dominació, conflicte o aliances provisionals d'interessos.

De la família a la polis

Aristòtil explica la formació de la polis com el desenvolupament natural de comunitats més elementals. La primera és la família o *oïkos*, sorgida per satisfer les necessitats quotidianes. La unió de diverses famílies dona lloc al poble o llogaret; la unió de diversos pobles forma finalment la polis.

La polis és una comunitat completa i relativament autosuficient. S'origina per fer possible la vida, però existeix per fer possible la vida bona. La supervivència n'explica l'aparició; la felicitat i la virtut n'expliquen la finalitat.

Aquesta finalitat permet afirmar que la polis és natural. En la filosofia aristotèlica, la naturalesa d'una cosa es manifesta en el seu desenvolupament complet. La llavor tendeix cap a l'arbre; les comunitats humanes elementals tendeixen cap a la polis. La ciutat és la culminació d'aquest procés perquè és l'espai on l'ésser humà pot desenvolupar plenament el llenguatge, la raó, la justícia i la virtut.

Quan Aristòtil afirma que la polis és anterior per naturalesa a l'individu, no vol dir que les ciutats apareguessin abans que les persones. Vol dir que l'individu només pot realitzar plenament les seves facultats dins de la comunitat. De la mateixa manera que una mà separada del cos deixa de complir la funció pròpia d'una mà, un individu completament separat de la polis no pot desenvolupar totes les dimensions de la vida humana.

La llei i l'educació del caràcter

La virtut s'adquireix mitjançant l'hàbit, però els hàbits no es formen en el buit. La família, l'educació, les lleis i les institucions influeixen decisivament en la formació del caràcter.

Una ciutat governada per lleis injustes o per costums desordenats formarà ciutadans acostumats a actuar injustament. En canvi, una bona constitució orientarà els ciutadans cap a accions virtuoses. La legislació té, per tant, una funció educativa.

L'objectiu de la llei no és només castigar els delictes. Ha de formar els ciutadans perquè arribin a actuar correctament no únicament per por del càstig, sinó perquè han desenvolupat un caràcter virtuós. La bona educació transforma progressivament les accions correctes en hàbits estables.

Aquesta concepció explica per què Aristòtil no considera l'educació un assumpte exclusivament privat. Si la comunitat comparteix una mateixa finalitat, també ha de compartir una educació orientada cap al bé comú. La qualitat d'un règim polític depèn, en gran part, de la formació que reben els seus ciutadans.

Del bon individu a la bona ciutat

La relació entre ètica i política no consisteix simplement a traslladar les virtuts individuals al conjunt de la ciutat. Una comunitat necessita institucions, lleis i formes de participació que ordenin la pluralitat dels seus

membres. Tanmateix, no pot existir una ciutat justa si els seus ciutadans i governants no han adquirit les virtuts necessàries per deliberar i actuar responsablement.

La bona ciutat és aquella que no es limita a garantir la supervivència, sinó que crea les condicions per a la vida bona. Necessita lleis justes, una educació adequada, una distribució equilibrada del poder i institucions orientades cap al bé comú.

Per això, la pregunta sobre la felicitat humana desemboca en la pregunta política. Si la vida bona exigeix virtut, amistat, educació i participació comunitària, cal preguntar-se quina organització política pot afavorir aquests béns. L'estudi de les diferents formes de govern, de la ciutadania, de la llei i de la justícia constitueix la continuació necessària de la reflexió ètica.

L'ètica mostra quin tipus de vida és desitjable; la política ha de determinar quina mena de ciutat pot fer-la possible. El pas de la vida bona a la ciutat bona no és, doncs, un canvi de tema, sinó el desplegament complet de la filosofia pràctica d'Aristòtil.

LA POLÍTICA COM A CULMINACIÓ DE L'ÈTICA

La filosofia política d'Aristòtil no es pot separar de la seva reflexió ètica. L'*Ètica a Nicòmac* estudia quin és el bé propi de l'ésser humà i mostra que la felicitat, la *eudaimonia*, consisteix en una vida activa guiada per la raó i la virtut. La *Política* continua aquesta investigació i es pregunta quines institucions, lleis i formes de govern permeten als éssers humans viure bé en comunitat.

La política no s'ocupa únicament de distribuir el poder o de garantir la convivència. La seva finalitat més profunda és crear les condicions necessàries perquè els ciutadans puguin desenvolupar una vida bona. Per aquest motiu, Aristòtil considera la política la principal de les ciències pràctiques: és la disciplina que ordena la vida col·lectiva i orienta les altres activitats cap al bé comú.

Aquesta concepció és molt diferent de la idea moderna segons la qual l'Estat s'hauria de limitar a protegir els drets individuals i evitar els conflictes. Per a Aristòtil, la comunitat política té també una funció educativa i moral. No n'hi ha prou que els ciutadans visquin junts: cal que aprenguin a actuar amb justícia, prudència i responsabilitat.

L'ésser humà com a animal polític

Aristòtil afirma que l'ésser humà és per naturalesa un *zôon politikón*, és a dir, un animal polític. Aquesta expressió no significa simplement que els humans siguin sociables o que necessitin la companyia dels altres. Molts animals viuen en grup, però només els éssers humans constitueixen comunitats polítiques organitzades al voltant de lleis, institucions i concepcions compartides de la justícia.

La diferència fonamental es troba en la possessió del *lógos*. Altres animals poden emetre sons per expressar plaer o dolor, però l'ésser humà disposa d'un llenguatge racional que li permet deliberar sobre allò que és convenient o perjudicial, bo o dolent, just o injust. La comunitat política neix precisament de la capacitat de comunicar i discutir aquestes valoracions.

La política, per tant, no és una imposició artificial sobre individus originàriament aïllats. Forma part del desplegament natural de les capacitats humanes. Un ésser humà completament desvinculat de qualsevol comunitat seria, segons la coneguda expressió aristotèlica, «una bèstia o un déu»: una bèstia perquè viuria al marge de la justícia, o un déu perquè seria autosuficient i no necessitaria ningú.

Aquesta afirmació no implica que tots els membres d'una comunitat actuïn espontàniament de manera justa. Aristòtil reconeix que l'ésser humà, quan se separa de la llei i de la justícia, es pot convertir en el pitjor dels animals. Precisament per això calen l'educació, les lleis i les institucions polítiques.

L'origen natural de la polis

Aristòtil explica la formació de la comunitat política com un procés gradual. La primera forma d'associació és la família o *oïkos*, que satisfà les necessitats quotidianes. La unió de diverses famílies dona lloc al poble o llogaret, i la unió de diversos pobles forma finalment la *polis*.

Aquest desenvolupament no s'ha d'entendre només com una successió cronològica. Cada comunitat tendeix cap a una finalitat que només s'assoleix plenament en la polis. La família permet sobreviure; el poble amplia la cooperació; la ciutat constitueix una comunitat autosuficient en què es pot desenvolupar una vida plenament humana.

D'aquí prové una de les afirmacions més importants de la *Política*: la polis s'origina per satisfer les necessitats de la vida, però existeix per fer possible la vida bona. La seva finalitat no és només garantir la seguretat, facilitar els intercanvis o impedir que els individus es facin mal. Aquestes funcions són necessàries, però no suficients. Una comunitat política autèntica ha d'orientar-se cap a la justícia, la virtut i la felicitat dels ciutadans.

Aristòtil afirma també que la polis és anterior per naturalesa a l'individu i a la família. No vol dir que les ciutats apareguessin cronològicament abans que les persones, sinó que l'individu només pot desplegar plenament les seves facultats dins d'una comunitat política. De la mateixa manera que una mà separada del cos deixa de ser una mà en sentit propi, un ésser humà completament separat de la comunitat no pot desenvolupar totes les capacitats que defineixen la vida humana.

La polis com a comunitat orientada al bé comú

Tota comunitat es constitueix amb vista a algun bé. Una família, una aliança militar o una associació comercial persegueixen finalitats determinades. La polis, però, és la comunitat més completa perquè engloba les altres associacions i s'orienta cap al bé més elevat: la vida bona del conjunt dels ciutadans.

El bé comú no és un bé abstracte i independent del benestar de les persones. És el conjunt de condicions que permet als ciutadans viure d'acord amb la raó i la virtut. Un règim polític és correcte quan els governants exerceixen el poder en benefici de tota la comunitat. En canvi, es desvia quan governen exclusivament a favor dels seus interessos particulars.

Aquesta distinció entre bé comú i interès particular és el criteri fonamental que Aristòtil utilitza per classificar les formes de govern. No importa només quantes persones governen; cal preguntar-se també per a qui governen i quina finalitat persegueixen.

La ciutadania com a participació política

Per entendre què és una ciutat, Aristòtil considera necessari determinar abans què és un ciutadà. No totes les persones que resideixen en un territori tenen necessàriament la condició de ciutadans. Tampoc no n'hi ha prou d'estar protegit per les lleis o de participar en les activitats econòmiques de la comunitat.

En sentit estricte, ciutadà és qui participa en les funcions deliberatives i judicials de la polis. És ciutadà qui pot intervenir en l'assemblea, deliberar sobre els assumptes públics, ocupar magistratures i participar en l'administració de justícia. La ciutadania és, doncs, una activitat i no només una condició jurídica.

Aquesta definició varia segons la constitució. Una persona considerada ciutadana en una democràcia pot no ser-ho en una oligarquia. Per això, Aristòtil afirma que la identitat d'una ciutat depèn principalment de la seva constitució, és a dir, de la manera com es distribueixen les magistratures i s'organitza el poder polític.

Aristòtil diferencia també entre el bon ciutadà i l'home moralment bo. El bon ciutadà és qui compleix adequadament la funció que li correspon dins d'una constitució determinada. L'home bo, en canvi, posseeix la virtut completa. En un règim imperfecte, una persona pot ser un bon ciutadà perquè obeeix les seves lleis i, tanmateix, no ser plenament virtuosa. La coincidència entre el bon ciutadà i l'home bo només es produiria en una constitució justa i ben ordenada.

La justícia política

La vida política exigeix determinar com s'han de repartir el poder, els càrrecs, els honors i els recursos de la comunitat. Aristòtil considera que els conflictes polítics sorgeixen sovint perquè diferents grups defensen concepcions parcials de la justícia.

Els partidaris de la democràcia argumenten que, com que els ciutadans són igualment lliures, haurien de ser iguals en tots els àmbits. Els partidaris de l'oligarquia sostenen que, com que alguns posseeixen més riquesa, també haurien de disposar de més poder polític. Tots dos grups reconeixen un element real de justícia, però el converteixen erròniament en un criteri absolut.

Per a Aristòtil, la justícia política s'ha de basar en una igualtat proporcional. Tractar justament no significa donar sempre exactament el mateix a tothom, sinó distribuir els béns i les responsabilitats d'acord amb criteris rellevants per al bé de la comunitat. La riquesa o la llibertat poden tenir importància política, però no són l'únic criteri. La virtut i la capacitat de contribuir al bé comú també s'han de tenir en compte.

Les formes correctes i desviades de govern

Aristòtil classifica els règims polítics mitjançant dos criteris: el nombre de persones que governen i la finalitat amb què exerceixen el poder. Segons si governa una persona, unes quantes o la majoria, i segons si ho fan a favor del bé comú o del seu interès particular, apareixen sis formes de govern.

La monarquia és el govern correcte d'una sola persona, quan el governant posseeix una virtut excepcional i actua en benefici de tota la comunitat. La seva desviació és la tirania, en què una sola persona governa de manera arbitrària i busca exclusivament el seu propi benefici.

L'aristocràcia és el govern d'un grup reduït de persones virtuoses que orienten les seves decisions cap al bé comú. La seva corrupció és l'oligarquia, en què els rics governen per conservar els seus privilegis econòmics i polítics.

La *politeia*, que es pot traduir com a govern constitucional o república, és el govern de molts ciutadans orientat cap al bé comú. La seva desviació és la democràcia, entesa per Aristòtil com el govern dels pobres quan exerceixen el poder exclusivament en benefici propi.

Cal evitar identificar aquesta democràcia amb les democràcies constitucionals contemporànies. Aristòtil utilitza el terme en el context de les ciutats gregues i el contraposa a l'oligarquia. En la seva classificació, democràcia i oligarquia no es diferencien només pel nombre de governants, sinó sobretot pel grup social que controla el poder: els pobres en un cas i els rics en l'altre.

Aristòtil no rebutja tots els elements democràtics. Reconeix que una multitud pot arribar col·lectivament a decisions raonables i que la participació dels ciutadans pot millorar la deliberació política. El problema apareix quan una part de la ciutat s'identifica amb el conjunt i utilitza les institucions en benefici exclusiu dels seus membres.

La millor constitució possible

Aristòtil distingeix entre el règim absolutament millor i el millor règim possible en unes circumstàncies determinades. El primer exigiria ciutadans excepcionalment virtuoses i unes condicions materials molt favorables. El segon ha de tenir en compte les característiques reals de la població, el territori, la riquesa disponible i els costums de cada comunitat.

Aquesta distinció mostra el caràcter pràctic de la filosofia política aristotèlica. El legislador no pot limitar-se a imaginar una ciutat perfecta; ha de saber quina constitució és possible i adequada per a una societat concreta. Una llei excel·lent en abstracte pot fracassar si no s'ajusta a les condicions i al caràcter dels ciutadans.

Dins de les formes possibles de govern, Aristòtil mostra una preferència especial per la *politeia*, una constitució mixta que combina elements democràtics i oligàrquics. Aquesta barreja evita que una sola classe social domini completament la comunitat i ajuda a equilibrar els interessos dels rics i dels pobres.

La finalitat no és repartir el poder de manera purament aritmètica, sinó construir una comunitat estable orientada cap al bé comú. La combinació institucional permet aprofitar alguns elements positius de la democràcia, com la participació, i alguns de l'oligarquia, com l'exigència de competència i responsabilitat.

La importància de la classe mitjana

La classe mitjana ocupa un lloc central en el millor règim possible. Aristòtil considera que les desigualtats econòmiques extremes generen conflictes polítics. Els molt rics poden tornar-se arrogants i acostumar-se a manar sense saber obeir; els molt pobres poden sentir-se exclosos, actuar moguts pel ressentiment i ser fàcilment manipulats.

Quan una ciutat es divideix entre una minoria molt rica i una majoria molt pobre, deixa de ser una comunitat de ciutadans lliures i es transforma en una relació d'hostilitat entre dominadors i dominats. En canvi, una classe mitjana nombrosa redueix la polarització i facilita la moderació.

Els ciutadans de condició mitjana no aspiren tan fàcilment a dominar els altres ni temen constantment ser dominats. Per això poden actuar com a element d'equilibri entre els extrems socials. Aristòtil arriba a afirmar que la millor comunitat política és aquella en què la classe mitjana és prou forta per impedir que rics o pobres monopolitzin el poder.

Aquesta defensa de la classe mitjana no converteix Aristòtil en un demòcrata modern. El seu objectiu principal és assegurar l'estabilitat de la comunitat i evitar les revolucions produïdes per la desigualtat, l'exclusió o la rivalitat entre grups.

El govern de la llei

Aristòtil defensa, en general, que és preferible el govern de la llei al govern arbitrari d'una persona. La llei representa una raó alliberada, tant com sigui possible, de les passions individuals. Els governants, en canvi, poden deixar-se portar per la ira, l'ambició, l'interès particular o el desig de venjança.

Això no significa que les lleis puguin preveure totes les situacions. Les normes són generals, mentre que la vida política presenta casos particulars que exigeixen deliberació i prudència. Per això calen magistrats capaçs d'interpretar i aplicar les lleis correctament.

La llei tampoc no és justa només pel fet de ser una llei. Una constitució desviada pot aprovar normes que protegeixin els interessos del grup dominant. Les lleis són justes quan formen part d'una constitució orientada cap al bé comú i contribueixen a formar ciutadans virtuosos.

L'educació dels ciutadans

Si la finalitat de la política és la vida bona, l'educació no pot ser un assumpte exclusivament privat. Aristòtil considera que el legislador ha de prestar una atenció especial a la formació dels joves, perquè la continuïtat d'una constitució depèn del caràcter dels seus ciutadans.

Cada règim necessita una educació coherent amb els seus principis. Una democràcia forma ciutadans democràtics; una oligarquia educa d'acord amb els valors oligàrquics. Ara bé, l'educació pròpia d'una bona constitució no ha de servir només per mantenir el règim existent, sinó per preparar els ciutadans per actuar racionalment i virtuosament.

Com que la ciutat té una finalitat comuna, l'educació també ha de ser comuna i pública. No es pot deixar completament en mans de cada família. El ciutadà no es pertany únicament a si mateix, sinó que forma part de la comunitat i ha de ser educat per participar-hi responsablement.

L'educació ha de preparar els ciutadans tant per governar com per obeir. En una comunitat d'homes lliures i políticament iguals, els ciutadans s'alternen en l'exercici de les magistratures. Per governar bé, primer cal haver après a obeir les lleis i a respectar les decisions legítimes de la comunitat.

LA CRÍTICA D'ARISTÒTIL A LA CIUTAT IDEAL DE PLATÓ

Aristòtil dedica una part important del llibre II de la *Política* a examinar les propostes polítiques de Plató. La seva crítica se centra especialment en la ciutat ideal presentada a *La República*.

Plató havia defensat que la justícia consisteix en el fet que cadascuna de les classes socials compleixi la funció que li correspon. Els governants-filòsofs dirigeixen la ciutat perquè coneixen la Idea del Bé; els guardians la defensen; els productors garanteixen les necessitats materials. La ciutat justa es caracteritza per l'ordre i l'harmonia entre aquestes parts.

Per reforçar la unitat de la classe dirigent, Plató proposa que els guardians no tinguin propietat privada ni famílies particulars. Viuran comunitàriament i consideraran tots els infants com a fills de la comunitat. Aquesta mesura no afecta de la mateixa manera els productors, que mantenen la propietat i la vida familiar.

Aristòtil considera que Plató intenta donar a la ciutat una unitat excessiva. Una polis és, per naturalesa, una pluralitat de persones, famílies, grups i funcions. Si aquesta pluralitat desaparegués completament, la ciutat deixaria de ser una polis i es convertiria en una gran família o, fins i tot, en un sol individu. La unitat política no ha de suprimir les diferències, sinó ordenar-les cap a una finalitat compartida.

Aristòtil també critica la comunitat de béns. Quan una cosa pertany indistintament a tothom, cada persona tendeix a confiar que els altres se n'ocuparan. Allò que és comú a un nombre molt gran de persones pot acabar rebent menys atenció. En canvi, la propietat privada fomenta la responsabilitat personal.

Això no significa que Aristòtil defensi un ús purament egoista de la riquesa. La propietat ha de ser privada, però el seu ús pot orientar-se cap al bé comú mitjançant la generositat i l'amistat cívica. La virtut no consisteix a eliminar tota possessió particular, sinó a aprendre a utilitzar correctament els béns.

També rebutja la comunitat de dones i fills entre els guardians. Considera que els vincles familiars concrets generen afecte, cura i responsabilitat. Si tots els infants fossin considerats fills de tothom, el vincle podria acabar essent tan general que ningú no se'n sentiria especialment responsable.

Plató i Aristòtil: dues maneres d'entendre la política

Plató i Aristòtil comparteixen alguns principis fonamentals. Tots dos consideren que la política està vinculada a l'ètica, que la finalitat de la comunitat és el bé comú i que l'educació resulta imprescindible per formar ciutadans justos. Cap dels dos entén la política com una simple protecció dels interessos individuals.

Tanmateix, el seu punt de partida és diferent. Plató construeix a *La República* un model de ciutat ideal per descobrir què és la justícia. La ciutat funciona com una ampliació de l'ànima humana: de la mateixa manera que l'ànima es divideix en part racional, irascible i apetitiva, la ciutat es divideix en governants, guardians i productors. Hi ha justícia quan cada part compleix la seva funció i no interfereix en la dels altres.

Aristòtil no estableix aquesta correspondència estricta entre l'ànima i les classes socials. El seu punt de partida és l'ésser humà com a animal polític i l'observació de les constitucions existents. Estudia els règims reals, les causes de la seva estabilitat i els motius que provoquen revolucions. Això no significa que abandoni la pregunta pel millor règim, sinó que la combina amb l'anàlisi de les condicions concretes que poden fer-lo possible.

En Plató, la política depèn del coneixement filosòfic. Els filòsofs han de governar perquè són els únics que han ascendit fins a la contemplació de la Idea del Bé. El seu saber els permet comprendre què és veritablement just i orientar tota la ciutat.

Aristòtil no fonamenta el govern en el coneixement d'una realitat intel·ligible separada. La política exigeix sobretot prudència, experiència, virtut i coneixement de les circumstàncies. El polític ha de saber deliberar sobre situacions particulars en què no és possible aplicar mecànicament una veritat universal.

Plató confia el govern a una minoria excepcionalment preparada. Aristòtil concedeix més importància a la participació dels ciutadans, a l'equilibri entre grups socials i al govern de la llei. Encara que no defensa una democràcia en sentit modern, reconeix que la deliberació col·lectiva pot reunir capacitats i perspectives que cap individu no posseeix per separat.

Plató defensa una especialització rígida de les funcions socials: cadascú ha de fer aquella tasca per a la qual està naturalment més capacitat. Aristòtil considera que el ciutadà ha d'aprendre tant a governar com a ser governat. La ciutadania consisteix precisament en aquesta participació alternada en les funcions polítiques.

La ciutat platònica busca la màxima unitat possible. Aristòtil defensa, en canvi, una unitat compatible amb la pluralitat. La ciutat no ha d'eliminar totes les diferències, sinó integrar-les mitjançant la llei, l'educació, la justícia i l'amistat cívica.

Plató presenta l'aristocràcia dels filòsofs com el règim ideal i descriu la seva degeneració successiva en timocràcia, oligarquia, democràcia i tirania. Aristòtil ofereix una classificació més flexible i considera que la qualitat d'un règim depèn de si governa per al bé comú, de la seva adequació a les circumstàncies i de la capacitat de mantenir l'equilibri social.

Així, Plató pregunta principalment qui ha de governar perquè la ciutat sigui perfectament justa. La seva resposta és que han de governar aquells que coneixen el Bé. Aristòtil pregunta quines lleis, institucions i grups socials poden fer possible una vida bona en una comunitat concreta. La seva resposta no depèn d'un únic governant ideal, sinó de la combinació entre virtut, llei, educació, participació i moderació social.

ELS LÍMITS HISTÒRICS DE LA POLÍTICA ARISTOTÈLICA

L'anàlisi de la filosofia política d'Aristòtil també ha de tenir presents els seus límits històrics. La ciutadania que descriu és molt més restringida que la ciutadania contemporània. En queden exclosos les dones, els esclaus, els estrangers residents i, en molts casos, els treballadors manuals.

Especialment problemàtica és la seva defensa de l'existència d'esclaus «per naturalesa». Aristòtil considera que algunes persones tenen prou raó per reconèixer l'autoritat d'un altre, però no per dirigir autònomament la seva vida. Aquesta teoria pretén distingir l'esclavitud natural de l'esclavitud produïda simplement per la guerra, però continua justificant una relació de dominació incompatible amb la igualtat i la dignitat humanes.

També atribueix a les dones una capacitat racional subordinada i reserva l'activitat política plena als homes lliures. Aquestes afirmacions mostren que la seva concepció de la comunitat política, malgrat la seva profunditat, està condicionada per les desigualtats de la societat grega del segle IV aC.

Reconèixer aquests límits no implica ignorar la importància històrica de la seva filosofia. Permet distingir entre les aportacions que continuen essent fecundes —la relació entre política i bé comú, la defensa del govern de la llei, l'anàlisi de la desigualtat i la necessitat d'una educació cívica— i els aspectes que han de ser criticats des de les concepcions contemporànies de llibertat, igualtat i drets humans.

SÍNTESI FINAL

La filosofia política d'Aristòtil parteix de la idea que l'ésser humà només pot realitzar plenament la seva naturalesa dins d'una comunitat. La polis és natural perquè culmina el desenvolupament de les associacions humanes i fa possible una vida guiada per la raó, la justícia i la virtut.

La política ha de buscar el bé comú, no l'interès particular dels governants. Per això, les constitucions correctes es diferencien de les desviades segons la finalitat amb què s'exerceix el poder. Aristòtil prefereix, dins de

les condicions habituals, una constitució mixta sostinguda per una classe mitjana nombrosa, sotmesa a la llei i acompanyada d'una educació pública.

Davant la ciutat ideal de Plató, governada pels filòsofs i orientada cap a una unitat molt intensa, Aristòtil defensa una comunitat plural, construïda a partir de les condicions reals dels ciutadans. Plató busca el model perfecte de justícia; Aristòtil intenta determinar quina és la millor vida política que es pot assolir en cada situació.

La diferència es pot resumir afirmant que Plató avança des del coneixement del Bé cap a l'organització de la ciutat, mentre que Aristòtil parteix de la naturalesa política de l'ésser humà i de l'estudi de les constitucions per establir quines institucions poden orientar una comunitat real cap a la vida bona.

GLOSSARI:

Acte: estat efectiu d'una realitat o realització d'una potència. L'arbre desenvolupat és en acte allò que la llavor era en potència.

Amistat (*phília*): vincle afectiu i moral indispensable per a la vida bona i per a la cohesió de la comunitat. Aristòtil distingeix l'amistat basada en la utilitat, la basada en el plaer i l'amistat perfecta, fonamentada en la virtut.

Ànima: forma i actualitat primera d'un cos natural organitzat que té vida en potència; principi de les funcions vitals.

Animal polític (*zōon politikón*): expressió amb què Aristòtil defineix l'ésser humà com un ésser que només pot desenvolupar plenament les seves capacitats vivint en una comunitat política.

Aristocràcia: forma correcta de govern en què una minoria virtuosa governa en benefici del conjunt de la comunitat. Degenera en oligarquia quan els governants cerquen únicament el seu interès.

Autarquia (*autárkeia*): autosuficiència necessària per assolir una vida plena. No significa viure aïlladament, sinó disposar, dins la comunitat, de les condicions necessàries per viure bé.

Bé comú: finalitat pròpia de la comunitat política. Un govern és just quan busca el benefici del conjunt dels ciutadans i no l'interès particular dels governants.

Béns externs: condicions materials i socials —com la salut, els recursos, les amistats o una certa prosperitat— que, sense constituir per elles mateixes la felicitat, en faciliten l'assoliment.

Caràcter (*êthos*): conjunt de disposicions adquirides que orienten habitualment la conducta. El caràcter moral es forma mitjançant l'educació i la repetició d'accions.

Causa eficient: principi d'on prové un canvi o un repòs. En la fabricació d'una taula, és l'activitat del fuster i el seu art.

Causa final: fi o funció en vista de la qual una cosa existeix o es fa.

Causa formal: estructura o essència que fa que una cosa sigui allò que és.

Causa material: allò de què una cosa està feta; per exemple, la fusta d'una taula.

Ciència arquitectònica: saber que dirigeix i coordina altres sabers en funció d'una finalitat superior. La política és la ciència arquitectònica de la vida pràctica perquè ordena les activitats de la comunitat cap al bé comú.

Ciutadà: membre de la *polis* que participa en les funcions deliberatives i judicials, és a dir, en el govern i l'administració de justícia. La concepció aristotèlica de la ciutadania és restrictiva i exclou les dones, els esclaus, els estrangers i, sovint, els treballadors manuals.

Constitució (*politeía*): organització dels càrrecs i poders d'una ciutat, especialment de la seva autoritat sobirana. El terme també pot designar la forma correcta de govern exercida per la majoria.

Cosmologia: estudi de l'estructura i l'ordre de l'univers. En Aristòtil, el cosmos és finit, geocèntric i jeràrquic.

Democràcia:	forma desviada de govern en què la majoria governa en benefici propi i no en favor del bé comú. Aristòtil en distingeix diverses modalitats i considera que algunes poden ser més moderades que d'altres.
Dualisme:	doctrina que considera cos i ànima com a substàncies separables. L'hilemorfisme aristotèlic rebutja aquesta separació com a explicació general dels éssers vius.
Educació cívica:	formació moral i política dels ciutadans d'acord amb els principis de la constitució. És indispensable per conservar el règim polític i orientar la comunitat cap a la vida bona.
Empirisme:	posició segons la qual el coneixement s'origina en l'experiència. Aristòtil no és un empirista modern, però sosté que el coneixement humà comença en la sensació.
Essència:	allò que fa que una cosa sigui el que és i que s'expressa en la seva definició.
Eudaimonia:	felicitat o vida plenament realitzada. És el bé suprem de l'ésser humà i consisteix en una activitat de l'ànima d'acord amb la virtut al llarg d'una vida completa.
Finalitat (télos):	fi, funció o culminació en vista de la qual s'explica un procés o una acció.
Forma:	principi que determina i organitza la matèria, i fa que una substància sigui allò que és.
Funció pròpia (érgon):	activitat característica d'un ésser, a partir de la qual es determina la seva excel·lència. La funció pròpia de l'ésser humà és l'activitat racional de l'ànima.
Geocentrisme:	concepció segons la qual la Terra ocupa la regió central de l'univers.
Hàbit (héxis):	disposició estable adquirida mitjançant la repetició d'accions. Les virtuts morals no són innates, sinó hàbits que es formen amb la pràctica.
Hilemorfisme:	teoria segons la qual les substàncies sensibles són compostos de matèria (<i>hylē</i>) i forma (<i>morphē</i>).
Justícia correctiva:	forma de justícia que restableix la igualtat quan s'ha produït un perjudici en una relació voluntària o involuntària. No considera el mèrit de les persones, sinó el desequilibri causat.
Justícia distributiva:	forma de justícia que regula el repartiment d'honors, càrrecs i recursos segons una proporció vinculada al mèrit o al criteri de justícia adoptat per la comunitat.
Justícia:	virtut que regula les relacions amb els altres i orienta la convivència cap al bé comú. En un sentit general, consisteix a actuar d'acord amb la llei; en un sentit particular, exigeix donar a cadascú allò que li correspon.
Liceu:	escola fundada per Aristòtil a Atenes l'any 335 aC. Els seus membres foren coneguts com a peripatètics.
Llei:	norma racional que ordena la vida de la comunitat. Aristòtil defensa la primacia de les lleis justes sobre les decisions arbitràries dels governants.
Matèria:	principi potencial i substrat que rep una forma; allò de què una cosa està feta.
Metafísica:	filosofia primera: estudi de l'ésser en tant que ésser, de la substància i dels primers principis i causes.
Monarquia:	forma correcta de govern en què una sola persona governa en benefici de tota la comunitat. La seva desviació és la tirania.
Nóesis noéseos:	expressió grega que significa «pensament del pensament»; designa l'activitat intel·lectual perfecta del Primer Motor.
Oligarquia:	forma desviada de govern en què una minoria rica exerceix el poder en benefici propi. No es defineix simplement pel nombre reduït de governants, sinó pel predomini polític dels rics.
Peripatètics:	membres del Liceu d'Aristòtil; el nom deriva probablement del <i>peripatos</i> o passeig porticat de l'escola.
Phýsis:	terme grec que significa «natura»; designa el principi intern de moviment i repòs dels éssers naturals.

- Polis:** comunitat política autosuficient sorgida de l'associació de diverses famílies i pobles. Existeix no solament per permetre la vida, sinó per fer possible una vida bona.
- Politeia:** terme que pot significar «constitució» en general i, en un sentit més específic, el govern correcte de la majoria. Aquesta forma de govern combina elements democràtics i oligàrquics i es fonamenta en una classe mitjana àmplia.
- Política:** saber pràctic que estudia l'organització de la *polis* i les condicions que permeten assolir el bé comú. La seva finalitat no és simplement garantir la supervivència, sinó fer possible una vida bona i virtuosa.
- Potència:** capacitat real de ser o de fer alguna cosa; per exemple, la llavor és un arbre en potència.
- Primer Motor Immòbil:** principi etern, immaterial i acte pur que explica el moviment del cosmos principalment com a causa final.
- Prudència (*phrónesis*):** virtut intel·lectual pràctica que permet deliberar correctament sobre allò que és bo i convenient en cada situació concreta. Orienta l'elecció del terme mitjà.
- Règim desviat:** forma de govern en què els governants exerceixen el poder en benefici propi. Són règims desviats la tirania, l'oligarquia i la democràcia en el sentit específic aristotèlic.
- Règim polític:** manera com s'organitza el poder en una comunitat. Aristòtil classifica els règims segons el nombre de governants i segons si governen en favor del bé comú o de l'interès particular.
- Règim recte:** forma de govern orientada al bé comú. Aristòtil considera règims rectes la monarquia, l'aristocràcia i la *politeia*.
- Saber pràctic:** coneixement orientat a l'acció moral i política; té com a objecte les accions que poden ser d'una altra manera.
- Saber productiu o tècnic:** coneixement orientat a fer o produir una obra segons regles racionals.
- Saber teòric:** coneixement que cerca la veritat per ella mateixa; inclou la física, les matemàtiques i la filosofia primera.
- Substància:** allò que existeix com a subjecte bàsic. A les *Categories*, la substància primera és l'individu concret i la segona, l'espècie o el gènere.
- Teleologia:** explicació dels processos naturals o de les accions mitjançant el fi o la funció que els orienta.
- Terme mitjà:** punt d'equilibri entre dos extrems viciosos, un per excés i un altre per defecte. No és una mitjana matemàtica, sinó la decisió adequada a cada persona i circumstància, determinada per la raó i la prudència.
- Tirania:** forma desviada de la monarquia en què una sola persona governa exclusivament en benefici propi. Aristòtil la considera la pitjor forma de govern.
- Vida contemplativa (*bíos theoretikós*):** forma de vida dedicada a l'activitat intel·lectual i a la contemplació de la veritat. Aristòtil la considera la manifestació més elevada de la felicitat humana.
- Virtut (*areté*):** disposició estable que permet realitzar de manera excel·lent la funció pròpia de l'ésser humà. Aristòtil distingeix les virtuts ètiques de les virtuts intel·lectuals.
- Virtut ètica:** disposició del caràcter adquirida mitjançant l'hàbit que permet regular les passions i les accions d'acord amb el terme mitjà.
- Virtut intel·lectual o dianoètica:** excel·lència de la part racional de l'ànima, adquirida principalment mitjançant l'ensenyament i l'experiència. En són exemples la saviesa, l'enteniment i la prudència.